

Александрова Г. А., д.філол.н., ст. наук. спів.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

«ЕКЗОТИЗМ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ У СТУДІЯХ 1910-1920-Х РОКІВ: НАБЛИЖЕННЯ ДО ПРОБЛЕМ КОМПАРАТИВІСТИКИ

У статті йдеться про особливості сприйняття творчості Лесі Українки, зокрема, явища екзотизму. Аналізуються погляди літературознавців 1910-1920-х років, що виявляли його причини, ідейну й художню цінність незвичайних для української літератури тем та сюжетів.

Ключові слова: екзотизм, сюжет, тема, ідея, мотив, проблема, культура.

Спрямована на провідні тенденції сучасної їй літератури, на осягнення традиційних тем та символічних універсалій, творчість Лесі Українки потребувала від читача вільної орієнтації у здобутках світової культури. Збагнути особливість художнього мислення поетеси, концентри смислів, що синтезували у глибинних пластах її текстів культурний та історичний досвід людства, роль у цьому «чужих» часопросторів, – усе це виявилось непростим завданням для її сучасників і наступних поколінь дослідників. Оскільки загальною рисою всіх драматичних творів Лесі Українки було «територіальне» і «часове» віддалення від українського ґрунту й тематики, а образи проектувалися на широку площину загальнолюдського, то критики почали нарікати на «екзотичність» та літературщину її сюжетів, на «літературний аристократизм» [25, 12], «допотопність», «холодні царства суворих ліній древньої культури» [28, 404]. Аспект екзотизму набув першорядного значення у лесезнавчих публікаціях 1910–20-х років. На цьому феномені наголошували майже всі дослідники, написане повторювалося з незначними варіаціями, або й абсолютизувалося. Варто було пояснити природу цього екзотизму, не дуже поширеного тоді в українській літературі, позначеній переважно побутовим етнографізмом, який неминуче звужував творчі горизонти письменника, і з'ясувати його причини. Тому перед дослідниками поставало питання: яке значення мав вибір тем та сюжетів, несподіваних для української літератури, у чому полягала їхня ідейна й художня вага та цінність. Спроби Лесі Українки «розгерметизувати» національний культурний простір і цим ввести українське письменство у світовий літературний контекст прижиттєва критика не завжди сприймала, її драгувала чужорідність художнього світу письменниці, одривання від ґрунту, і М. Зеров небезпідставно розцінював цю критику як

гомеопатичну дозу [13, 415]. Нині варто актуалізувати літературознавчу думку тієї пори, продемонструвати панорамний погляд на певне явище в часі, оскільки тодішні дослідження представляли проблему, так би мовити, у першому представленні, а вона потребувала подальшої розробки і провокувала нові студії, що переходили на інший рівень, в іншу площину. Тому метою нашої статті є звернення до міркувань критиків і літературознавців, які осмислювали феномен екзотизму в Лесі Українки, демонстрували різні рівні розуміння сутності та естетичної природи мистецтва й психології творчості і водночас із цим започаткували традиції порівняльного вивчення її спадщини.

Коли порівнювали другу половину творчого шляху Лесі Українки з його початком, перше, що відзначали літературознавці, був перехід від співів про рідний край і сумувань над його долею, від ліричних закликів на боротьбу за його врятування до зовсім іншої тематики: до тем, які називали «загальнолюдськими», «всесвітньо-традиційними». М. Славинський одним із перших вказав, що найхарактернішою ознакою другого періоду є те, що поетеса «помалу відходить від неспокійної невідомої сучасності і зосереджується на розв'язуванні загальнолюдських колізій трагічних, що постають на ґрунті сутички основних елементів людської стихії» [23, 414]. У зв'язку з цим поставали питання: чим були її драми – свідомо втечею від непривабливої дійсності ув світ опоетизованої екзотики, своєрідною художньою зашифрованою подій, свідком яких була авторка, чи це твори на історичну тему з життя і побуту різних народів? Відповіді були неоднозначні. По-перше, літературознавці наголошували: Леся Українка свідомо намагалася вивести українську літературу з провінційних, «хатніх» тем, розуміючи, що кожне письменство має національний колорит, але водночас повинне мати всесвітній, вселюдський масштаб: лише так воно ввійде у світовий літературний процес. Другою причиною називали те, що поетеса вважала, ніби життєві обставини давали їй дуже мало можливості добре пізнати українську дійсність, оскільки вона дізнавалася про життя, людей, ідеї та ідеали не так із безпосередніх вражень, як зі скарбів всесвітньої літератури, тому й «оберталася в своїх творах найчастіш не в рідному, а в якомусь „екзотичному” оточенні» [30, LXXXII]. Отже, йшлося про межу між жанрами і періодами її творчості: дослідники різко проводили її, відділяючи ліричні твори від драматичних: перші пов'язували з Україною, з подіями, що тоді відбувалися, а драматичні твори «відривають від української дійсності й люблять підтягати їх під назву «екзотичних» [16, 84]. Остеронь від такого поділу був хіба що М. Зеров, який зазначав органічність переходу авторки до драматичних поем, бо й особиста, і громадянська лірика Лесі Українки «від самого початку є повна внутрішнього драматизму» [13, 395].

Варто зауважити, що «неукраїнськими» були і сюжети багатьох ранніх творів поетеси – «Самсон», «Сірома», «Іфігенія в Тавриді», «Сфінкс», «Ра Менеїс», «Саул», «Давня казка», «Роберт Брюс» та ін. У другому періоді творчості сюжети урізноманітнилися: додалися з єгипетської, грецької, римської, старовірської історії, з історії первісного християнства, європейського середньовіччя, часів англійської реформації, французької революції та ін., отже, давні суспільства були визначальними в її поетичній картині світу. Такі хронологічно-просторові зміщення і нібито віддаленість від національних реалій і проблем дали підставу М. Євшану ще 1910 р. назвати Лесю Українку класичною письменницею порівняно з характером всієї іншої сучасної їй української літератури. Віддалення тем і шляхетне, тонке, аристократичне оброблення їх, за його словами, «зовсім ще не віддаляє її від сучасного моменту та не позбавляє пульсу життя» [11, 241]. Для великих за замислом постатей теперішнє життя поетеси видавалось занадто блідим і безбарвним, тому вона «найрадше тікає на Схід, до Єгипту, в Північну Америку, а найбільше в ті місця, куди ходив і де жив Христос» [11, 242]. У трагічному пафосі, чужих образах її творів він прочитував тугу за поєднанням дійсності з образами своєї уяви.

Критик чи не перший почав говорити про «екзотизм» та різкий дисонанс, контраст Лесиної творчості із епохою. Неукраїнські сюжети зумовили перебільшене твердження М. Євшана: «Життя українське не відбулося в її творчості зовсім, не дало відповідних мотивів та струн, не виховало її думок та поглядів» [10, 561]. Потяг до європейських тем, до світових проблем він пояснював тим, що поетеса боялася бруду реального життя. Для сучасників потрібен був поверховий реалізм, теми, взяті з життя «бідного українського народу», хоча поетеса порушувала ті самі проблеми: поневолення, нужду, втрату духовних орієнтирів. Але духовна сутність, внутрішній світ поетеси особливий: вона не може «не тікати в Палестину, Єгипет, Грецію і всі інші старинні культури» [10, 562]. У цьому М. Євшан вбачав спорідненість із усіма драматургами-трагіками: Шекспіром, Геббелем, Кляйстом, Людвігом, Вагнером, які теж, зважаючи на жанрові особливості трагедії, віднаходили її героїв не в сучасному житті.

Через два роки М. Євшан висловився цілковито прямо: «Її переважно античні і чужі теми... не відчувували від України, вглиблюючись в душу старинного грека чи гебрея, вона думала про Україну писала... про наш час і про наші обставини» [9, 160]. Причиною звернення до «далеких, напівмітологічних тем» [11, 163], на думку критика, був дар символічного мислення поетеси, що давав більший простір її думкам і ширші перспективи, ніж сучасна їй українська дійсність.

Феномен екзотизму в Лесі Українки С. Єфремов пов'язував із переломом у її творчості, з утечею від громадянської лірики вглиб століть для своєрідного «захисту» від гіркої реальності. І раніше «охоча до екскурсів у давню старовину» [12, 526], поетеса брала в ті екскурси «прокляті споконвічні питання людського існування, проблеми правди і краси, природи творчості, особистості і громади. У творах на екзотичні сюжети вона абстрагувалася від сучасної дійсності, й це давало їй змогу «висловлювати думки в їх чистій, нічим не затемненій формі» [12, 527]. С. Єфремов звертав увагу і на творчу фантазію, яка заводить автора у дійсність, далеку від сучасної, але відчував у її творах насамперед «тривоги і запити сьогочасного інтелігента» [12, 413].

Згодом критики почали частіше говорити про насиченість екзотизму Лесиних творів українством, про символізм її текстів, у яких треба віднаходити проблеми українського життя. А. Ніковський пробував пояснити причини звернення Лесі Українки до матеріалу «з далекого старого світу» та неувагу до опису українського побуту, з'ясувати, навіщо поетеса «воскрешала мерців та втілювала в них свої ідеї» [18, 59]. Пояснення цьому він шукав у сфері теорії літературної творчості, пов'язував з правом вибору письменника, внутрішній світ якого, його смаки, настрої можуть узгоджуватись із настроями суспільства чи суперечити їм, але не підлягають йому, не зважають на його накази. Найголовнішим чинником тяжіння до тем зі стародавньої історії, далеких країв та мандрівних сюжетів, на переконання автора студії, були обставини її життя, відсутність першоджерел з історії України, але насамперед – внутрішнє тяжіння письменниці до світу ідей, понадчасових і позатериторіальних проблем, тому вона «шукає певної схеми, в якій би та проблема викристалізувалася» [18, 60]. Екзотичність, «нетутешність» сюжету він пояснював почасти психологічною рисою, властивою для людської натури загалом, що виявляється, зокрема, в усній народній творчості: окрім свого, питомого, предметом зображення у ній є часто вирій, південні країни, чужоземні звичаї тощо. Отже, якщо врахувати цей аспект щодо творчості Лесі Українки, то дослідник зауважує: термін «екзотичні сюжети» у його трактуванні на має негативного значення, це лише помітний момент у літературній індивідуальності авторки, який не потрібно виправдовувати. Цією рисою, переконаний він, поетеса «займає окрему, оригінальну й видатну постать у нашій літературі» [18, 63]. Звернення до традиційних сюжетів було показником не лише освіченості авторки, а й ступенем зрілості цілої літератури: «Мавши сміливість обробляти загальноєвропейські сюжети, що дозволяється тільки культурним народам, вона цим показала свою культурність і культурність свого народу і мови. Сильний її розум вніс в розроблення світових сюжетів такі властивості, що ще в більшій мірі дозволяють зачислити Лесю

Українку до видатних письменників світової літератури» [18, 70]. Майже всі ці думки він повторив у передмові до «Вибраних творів» Лесі Українки (К.: Час, 1927) [19].

М. Зеров вважав, що нерозуміння сучасниками драматичних творів Лесі Українки – це звичайне явище для ситуації, коли поет переростає своє, естетично не розвинене, культурно не піднесене, оточення. З приводу нарікань на екзотизм Лесі Українки він зауважував: невже образи греків, римлян, французьких та англійських революціонерів були для українців екзотикою? «Невже ми до такої міри відчужені од їх світогляду, мистецтва, суспільних ідеалів та громадських традицій, – щоби не побачити в їх світі коріння нашого?» [13, 410]. Учений звертав увагу на той факт, що письменницю не цікавило відтворення минулої доби: археологізм уяви був Лесі Українці чужий, як і справжній екзотизм з його виключним замилюванням інакшим, абсолютно протилежним: «...її вавилоняни й єгиптяни мають сучасну психологію, а її американські пущі, середньовічна Іспанія, Рим і Єгипет – то тільки більш-менш прозорі псевдоніми рідного краю» [13, 410]. Для М. Зерова було важливо з'ясувати, чи мають право дослідники вважати мистецьке трактування життя давніх народів екзотикою. Він розв'язував це питання негативно, пояснюючи це тим, що сучасне людство, хоч і дуже далеке від греків чи римлян, однак перебуває з ними в одному історичному ряду, належить до одної «середземноморської» цивілізації. Екзотика починається з протиставлення чужого і далекого нашому культурному світові, – стверджував він, а в Лесі Українки такого протиставлення не було. Тому літературознавець був проти трактування творчості поетеси як екзотичної, а справжнім пафосом її творчості вважав акцент на загальнолюдських проблемах та вічних колізіях, найулюбленішою сферою – світ ідей.

Пояснюючи причини переважання в поетеси неукраїнських тем, М. Драй-Хмара продовжував аргументи А. Ніковського (відірваність від України, слабке здоров'я, неможливість працювати в архівах та бібліотеках). Тому простіше було звернутися до одного з мандрівних сюжетів, тим більше, що європейське письменство Леся Українка знала досконало, і «їй близькими, рідними були всі ті проблеми людського духу, що ставилися й вирішувалися на Заході – вона була «європеянкою» в повному розумінні цього слова» [7, 109]. Учений вважав, що термін «екзотичність», хоч і став загальноновживаним, не окреслював феномен творчості поетеси, оскільки був органічним, не випадковим явищем («ми... просто сказали б, що письменниця орієнтується на письменство європейське, світове» [7, 62]. Збагачення новими, екзотичними сюжетами сприяло тому, що її творчість, по-перше, розросталася шир, по-друге, вона психологічно поглиблюється. Ще однією причиною

екзотичності сюжетів Лесі Українки було те, що в її творах багато трагічних елементів. Цим прагненням до трагічного пояснюються її екскурси в далеке історичне минуле різних народів Європи і Сходу. «Це той шлях, – наголошував М. Драй-Хмара, – яким ішли Данте та Гете, що шукали великих пристрастей у минулому» [7, 111]. Власне, він додержував поглядів М. Євшана та особливо – Д. Донцова, який, зокрема, шукав причини екзотичності тем поетеси, замилювання античністю і середньовіччям в її потягу до трагічного, у тузі за «чимось міцним, стильовим і містичним», і проводив паралелі – зокрема, з Рембрандтом, який у пошуках натхнення тікав «від самовдоволеного, оспалого голландського міщанства в жидівське гетто» [5, 39]. Це розходилося з думками А. Ніковського про те, що причини «екзотичності» творчості Лесі Українки треба шукати у відсутності постійних вражень із життя української інтелігенції, прагненні високого лету думки, що найкраще почувала себе у сфері ідей. Д. Донцов пояснював екзотичність «стидливістю хисту поетеси, що уникала називати речі їх іменем, шукаючи для виявлення своїх ідей – чужих постатей, чужі убрання, проміння чужого, яснішого сонця» [5, 39], т. пробував окреслити антиномічні характеристики моделі «свій – чужий» та роль «іншого», «чужого», як інструменту творчого натхнення.

М. Драй-Хмара, пишучи про Лесин екзотизм, акцентував на впливі П. Куліша, до якого поетеса ставилася з великим пієтетом. Їй імпонувала його європейська освіта, і її екзотичні, не національні теми, на думку літературознавця, пов'язуються з широким діапазоном творчості Куліша. М. Драй-Хмара не відкидав екзотики Лесі Українки, але доводив, що «екзотизм її тільки сюжетний, формальний, бо змістом творчість її – плоть од плоті й кров од крові живої української сучасності» [7, 113]. Побут, життєва проза залишалися за межами її творчості, оскільки вона цікавилася не зовнішнім, а внутрішнім життям суспільства, боротьбою ідей, шукаючи для вислову їх певних схем. Такі схеми, загальні формули стали надбанням людства давно: «Перекази й оповідання переходили від одного народу до другого, де в чому видозмінювались, набирали нових елементів, але кістяк їх лишався непорушним. Так постали легенди про Прометея, про Фауста, про Дон Жуана, які потім десятками письменників оброблювалися в їх творах, при чому кожен з них товмачив і розумів її по-своєму. Оце й є ті мандрівні сюжети, до яких не раз зверталася і наша письменниця, оживляючи їх духом своєї особи та духом цілого українського народу» [7, 114]. Дослідник нагадував: до таких схем, загальних формул людськість зверталася не раз, із них виникала ціла низка різних переказів, оповідань, які переходили від одного народу до іншого, набираючи нових елементів, відмінностей, але «кістяк їх лишався непорушним» [7, 119]. Терміном «екзотизм» послуговується і М. Драй-Хмара в статті «Поєма Лесі Українки

«Віла-посестра» на тлі сербського та українського епосу». На думку вченого, це чи не єдиний твір письменниці, де екзотизм охоплює і тематику, і форму: стиль, ритміка, образи та символи тісно пов'язані із сербським епосом, який був лише канвою для Лесі Українки, «на якій вишивала вона узори власної філософської думки» [8, 174] і «ступила на шлях міфотворчості» [8, 175].

О. Дорошкевич розмежовував у творах поетеси зовнішнє, запозичене, давнє тло і внутрішню, власну, сучасну психологічну частину: перше потрібне поетесі для того, щоб одійти від деталей сучасного побуту, і тим «усю свою увагу скерувати на поглиблення психологічної боротьби героїв. От у цій психологічній, головній частині своїх поем Леся Українка глибоко сучасна, розв'язуючи найпекучіші проблеми українського суспільства своєї доби» [6, 244]. Важливим був акцент на тому, що суть твору, авторський задум – у психологічній, а не подієвій сфері, отже, трансформації й осучаснення проблематики відбувалися переважно на психологічному рівні.

Причини нахилу Лесі Українки до екзотики, вважав В. Василенко, мали історичний характер і впливали з діалектики розвитку української літератури й суспільних смаків та тих завдань, що ставила перед літературою сучасність. Специфічність розвитку української літератури, її провінційне становище; її утилітарно-народницьке обмеження в добу після Шевченка; розвиток і потреба національної боротьби в кінці XIX ст., збільшення ролі інтелігенції, її вимог до літератури, – факти, які, на його думку, спричинила спочатку проблема перекладу й переспіву з чужоземних літератур (П. Куліш, І. Франко), а також і проблема сюжетних запозичень (Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко та ін.).

Поряд із вимогами й завданнями щодо літератури та її розширенням функцій у суспільстві наочною стала ідейно-художня безвихідь, у яку потрапила українська література (епігони Шевченка, П. Куліш), з їхньою вузькістю щодо засобів, художнього відтворення, тематики, сюжетики, мотивів тощо. Національно-народницька концепція обмежувала літературну творчість суто українськими народними сюжетами й темами. А це спричинилося до «убійчого для літератури і нудного для виросло кількісно нового інтелігентно-буржуазного читача повторювання та переспівування соціально малоактивних уже мотивів» [3, 68]. І першим кроком на шляху відходу від етнографізму була «екзотика» тем, орієнтація на інтелігентного читача та читання чужоземної літератури. Дослідник переконаний: Леся Українка прагнула поширити коло сюжетів, щоб психологічно поріднити українські мотиви своєї доби з мотивами чужих народів, країн і епох. Трактуючи поетично такі поняття, як «поневолення народу», «нації», «любов до рідного краю» тощо, поетеса шукала паралелей в минулому чужих народів, використовуючи ці поняття абстрактно, ідеалістично й трактуючи їх в «екзотичних»

сюжетах. Ще один момент – це потреба вдаватися до алегоризму, спричинена суспільною атмосферою, становищем, що не завжди давали змогу називати речі своїми іменами.

Отже, переважно, «екзотизм» сюжету Лесі Українки, на думку В. Василенка, – це один із виявів зміни «соціального замовлення» і певної зміни функцій літератури та початку повільної ліквідації народницького характеру її.

Згідно з позицією А. Музички, екзотичні образи й персонажі – це лише алегорії реальних осіб і ситуацій у житті Лесі Українки. Тому її твори дослідники мають «зв'язувати з дійсністю й дійсними особами» [17, 102], лише так можна буде покінчити з «компаративним псевдознанням» [17, 102]. (До речі, до всіх спроб біографічного розшифрування її творів поетеса ставилася негативно, зокрема, заперечувала трактування А. Кримським у його листі-рецензії на «Йоганну, жінку Хусову» шукання автобіографічної основи – аналогії з батьком і матір'ю [24, 428] – Г. А.). Зокрема, А. Музичка вважав, що образ адвоката Мартіана в одній з останніх драматичних поем Лесі Українки підказаний їй постаттю Миколи Ковалевського, друга М. Драгоманова, якого знала поетеса. У Річарді Айроні та його спогадах про Італію дослідник бачив спогади Лесі про громадсько-політичне життя її юності. Але особливо штучними і довільними були спроби прочитання «Камінного господаря» як алегорію на П. Струве, російського політичного діяча. На протигагу цьому припущенню М. Зеров і М. Драй-Хмара вважали, що імпульс до написання «Камінного господаря» був суто літературний – «Каменный гость» О. Пушкіна. Незгоду викликало і те, що образи Руфіна і Прісцілли А. Музичка тлумачив як відображення стосунків між Лесиними батьками – Петром Косачем та Оленою Пчілкою. Таку процедуру М. Зеров цілком слушно назвав не так перевіркою «гармонії алгеброю», як заміною складного апарату алгебри на елементарну арифметику [14, 878]. За М. Зеровим, немає більшої помилки, ніж з'ясовувати тонку й складну творчість, як нехитрий алегоричний відбиток певних моментів особистого життя поетеси. Позиція алегоричного біографізму А. Музички в аналізі «Руфіна і Прісцілли» для нього була неприйнятна, оскільки конфлікт героїв у творі було окреслено так загально, що під нього можна підвести багато фактів із життя поетеси. М. Зеров наголошував: Леся Українка узагальнювала кожен життєву ситуацію, відривала її від ґрунту і переносила в інші обставини, в іншу добу, надаючи постатям та сюжетам загальнолюдського характеру.

В. Резанов спробував розвинути думки А. Музички і порівнював окремі епізоди драматичної поеми «Кассандра» з історичними подіями XIX – початку XX ст., дійшовши висновку, що «Драгоманов справді був Гектором України» [21, 14], завезена московська культура «захопила певну частину української

інтелігенції... немов Гелена Прекрасна» [21, 13], погодився з аналогією між боротьбою троянців і ахейців та українців із царською владою. Хоча несподівано заявив, що зовсім не наполягає на такому алегоричному тлумаченні образів «Кассандри», бо воно буде свавільним нав'язуванням «такого розуміння образів поеми, якого, може, зовсім не мала на меті поетка» [21, 27-28]. Усі сучасні події, на думку дослідника, вплинули на емоційне забарвлення міфів, але «більшого ледве чи можна допустити, і міти троянсько-грецької Іліади в обробці Лесі Українки лишаються художньо обробленими по-новому антично-грецькими мітами» [21, 33]. Власне, В. Рєзанов так і не дав відповіді, чим же була «Касандра» – алегоричним відображенням сучасних подій чи художньою обробкою античних міфів. Більш доцільним був шлях, яким шов О. Білецький, вважаючи, що в основі цієї драматичної поеми лежать особисті почуття й переживання поетеси, але «дістатися до них можна, тільки розрізавши попередню оболонку, виткану в данім разі з матеріалів, що їх доставчало літературне подання й які творча думка художникові переробила» [2, 139].

П. Филипович, аналізуючи твори, що постали на іноземному та іночасному матеріалі, ніколи не намагався поставити їх у ряд алегоричних, таких, що тільки потребують «розшифрування, вилущування суто національного змісту і чисто української проблематики з тоненької шкаралуці екзотичного антуражу чи так званих мандрівних сюжетів» [4, 9]. Дослідник розумів, як прикро було Лесі Українці бачити, що «в добрі всесвітніх тем», за її словами, крім неї та ще «двох-трьох одважних», українські автори «воліють не вступати», а критики, в кращому разі, бачили в її глибоких і своєрідних творах «лише якусь ілюстрацію, майже алегорію, що говорить про українське лише, своє» [27, 24]. Учений висловив принципове міркування про зорієнтованість такої критики і на такого читача: «Українському обивателю... критика, заспокоюючи, доводила: хай у драматичних творах Лесі Українки, її кращих творах, змальовано чуже життя, далекі країни, екзотичні сюжети і т. д. – поет дає лише «ілюстрації» до життя свого народу, його твори – національні, його улюблена тема – занепад переможеної нації – тема суто українська» [27, 23-24]. П. Филипович різко виступав проти такої критики, слушно вважаючи, що вона не пропагує українське письменство серед читачів, а робить його легко споживним для обивателя, не розбудовує його національну свідомість, а навпаки, не помічас, що національну тему Леся Українка поставила в площину інтернаціональну. «Вона узагальнює явище, що могло бути в різних формах, в різні часи, в різних народів» [26, 265].

Я. Мамонтов пояснював екзотичність у творах Лесі Українки тим, що за нею захована жива сучасність українського життя. Ця сучасність, – акцентував він, – була така болюча й ганебна, що «називати її своїм ім'ям і цілком

оголено виводити на широкий світ письменниці не хотіла» [15, 183]; цього не дозволяв їй, – переконаний критик, – ні аристичний інстинкт, ні громадський такт, ні жіноча делікатність. Її екзотичність ніколи не замикалася в собі, не тішилася собою, не відривалася від життя. Отже, ідеологія Лесі Українки цілком сучасна, міцно зв'язана з українською дійсністю, але мистецький вияв її – незвичайний, екзотичний.

Б. Якубський, певною мірою підбиваючи підсумок дискусії про «екзотизм» поетеси, наголосив: «Те, що звали в творчості Лесі Українки старі статті про неї та недавні книжки – її індивідуалізмом та «екзотизмом», те в перекладі на мову літературну є неоромантизм» [30, LXXXIII]. Власне, йшлося про одну з особливостей літературного напрямку, який започаткувала та теоретично обґрунтувала в українській літературі Леся Українка. Важливою була й вказівка на те, що символи й алегорії Лесі Українка застосовувала і в ліриці, особливо громадянській, «хоча співає на українські теми, чи то через тодішні політичні обставини, чи через літературну течію» [16, 84]. А. Музичка слушно наголошував, що Леся Українка писала свої твори «в часи гонитви в європейському літературному неоромантизмі за екзотикою, за лірично-поетичним переживанням якоїсь іншої епохи... отже, легко це все приписали дослідники й Лесі Українці» [16, 84]. Сучасні дослідники теж називають екзотизм однією з основних стильових рис неоромантизму, акцентуючи на тому, що неоромантичний екзотизм відверто тяжів до міфу, тому головним стрижнем сюжету ставала міфопоетика.

Довго тривали й спроби оцінити твори Лесі Українки на «екзотичні» теми як історичні. З приводу таких тлумачень поетеса писала: «Ах, сміхота була мені читати рецензії на мою «Кассандру»! Люди, очевидно, прийняли її за побутову п'єсу «з троянського життя»!» [24, 236]. Але ще 1930 року, І. Шаровольський, зокрема, зауважував: «Взявши для «Роберта Брюса» сюжет з чужої давнини і вклавши в нього думи про сучасне українське селянство, Л. Українка мусіла далеко ухилитися від історичного ґрунту, а проте могла висловити свої думки лише в загальній формі й не зовсім ясно. Тому-то її твір не можна вважати за вдалий з історичного боку» [29, 89].

Актуалізація екзотичного пласту в художніх текстах поетеси (екзотизм сюжету, за визначенням І. Шаровольського, – найхарактерніша риса творчості Лесі Українки [29, 81]) виявилася симптоматичною для українського літературознавства. Дослідники сприймали написане Лесею Українкою по-різному: як твори на історичну тематику, як символічні, абстрактні витвори уяви, пробували знайти проєкції на сучасні події, прочитати їх як алегорії для життєвих випадків. Як слушно підсумовує Я. Поліщук, «дискусія навколо запозичених тем, що точилася протягом 1910–1920-х років (варто

згадати хоча б статті Г. Хоткевича, А. Ніковського, Д. Донцова, М. Зерова, П. Филиповича, В. Василенка) засвідчила розвиток і заваження хвороби національної самоізоляції» [20, 276]. До того ж, сюжети, що сприймалися в українській літературі як екзотичні («схеми» – А. Ніковський, «загальні формули» – М. Драй-Хмара, «зовнішнє тло» – О. Дорошкевич) за твердженням Л. Скупейка, відігравали роль впізнаваних стильових фігур у текстах Лесі Українки, які завдяки творчій обробці поетеси набували несподіваної інтерпретації [22]. Тим самим українська література в її особі долучалася до осмислення вічних загальнолюдських тем, уперше вторгалася в чужі, здебільшого невідомі їй світи, відкривала для себе нові часопростори, трансформувала запозичене, водночас збагачуючи і національний, і світовий літературний контекст.

Отже, дискусія про екзотизм засвідчувала, що Леся Українка у творах на «чужі» теми й сюжети прагнула не лише знайти аналогії із сучасною національною історією, а й освоїти нові простори для української літератури, залучити її в загальний потік культурної взаємодії, бути посередником між різними культурними світами. Давні суспільства існували в духовно-ідейному світі Лесі Українки і були визначальними в її поетичній картині світу. Зорієнтованість художнього мислення на вічне й неперехідне звільняла від первісної приналежності до часу й місця, алегоризувала образи, надавала драмам прикмет високої, одухотвореної узагальненості. Тому тексти Лесі Українки потребували розгляду в широкому культурно-історичному контексті; предметом дослідження ставали філософські ідеї, художні образи, характерні для «чужих» культур і творчо інтерпретовані поетесою. Поступово увиразнюється тенденція до переходу від емпіричних матеріалів на рівень глибшого, «стереоскопічнішого» осягнення проблеми, розуміння творчості Лесі Українки як унікального художнього явища в розвитку української і світової літератури. Від констатації екзотизму (це поняття, зрештою, у стосунку до поетеси стало науково некоректним, оскільки не вичерпувало феномену її творчості) літературознавство перейшло до порівняльних студій, зокрема до простеження генези та типологічних схожостей традиційних тем, сюжетів, образів, з'ясування різних рівнів співзалежності між традиційним і авторським у художній структурі творів Лесі Українки («знаходження джерел і констатування тих змін, яким вони підпадали під час їх опрацювання» [29, 81], доведення, що «розширення кола тем і сюжетів «не було простою пересадкою на український ґрунт чужих квіток» [1, 19]), а демонструвало обшири національного письменства і його тяжіння до світової літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белецкий А. Новая украинская лирика / А. Белецкий // Антология украинской поэзии в русских переводах / под. ред. А. Гагова и С. Пилипенко. – К.: Гос. изд-во Украины, 1924. – С. 7-63.
2. Білецький О. І. Трагедія правди / О. Білецький // Леся Українка. Твори. – Т. VI. – X., 1929. – С. 129-151.
3. Василенко В. Мотиви творчості Лесі Українки / В. Василенко // Критика. – 1928. – № 7. – С. 53-78.
4. Гречанюк С. Щоб давнє слово на чатах стало // Сергій Гречанюк // Павло Филипович. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – С. 3–16.
5. Донцов Д. Поетка українського Рісорджисменто / Д. Донцов // Літературно-науковий вісник (далі – ЛНВ). – 1922. – Т. LXXVI. – С. 28-44.
6. Дорошкевич О. Підручник історії української літератури / О. Дорошкевич. – Вид. 2. – К.: Книгоспілка. 1924. – 324 с.
7. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість / М. Драй-Хмара. – К.: Держвидав України, 1926. – 156 с.
8. Драй-Хмара М. Поема Лесі Українки «Віла-посестра» на тлі сербського та українського епосу / М. Драй-Хмара // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XXIII (1929). – К., 1929. – С. 125-175.
9. Євшан М. Леся Українка / Микола Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика [упоряд., передм. та прим. Наталії Шумило]. – К.: Основи, 1998. – С. 160-163.
10. Євшан М. Леся Українка. Твори. Книга перша. Видавництво «Дзвін», Київ, 1911 / Микола Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика. – С. 561-563.
11. Євшан М. Українська література в 1910 році / Микола Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика. – С. 239-246.
12. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов / фахове ред. і передмова М. К. Наєнка. – К.: Femina, 1995. – 608 с.
13. Зеров М. Леся Українка // Микола Зеров. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима; Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 383-416.
14. Зеров М. Руфін і Прісцилла (До історії задуму і виконання) / Микола Зеров. Українське письменство. – С. 863-879.
15. Мамонтов Я. Українська драматургія передреволюційної доби (1900-1917) / Я. Мамонтов // Червоний шлях (далі – ЧШ). – 1926. – № 11-12. – С. 176-192.
16. Музичка А. Драматична творчість Лесі Українки та її розуміння / А. Музичка // ЧШ. – 1928. – № 9-10. – С. 84-102.

17. Музичка А. Леся Українка / А. Музичка. – Одеса, 1925. – 108 с.
18. Ніковський А. Екзотичність сюжету і драматизм у творах Лесі Українки / Ан. Ніковський // ЛНВ. – 1913. – Кн. X. – С. 57-70.
19. Ніковський А. Сюжети та діалектика драматичних позицій у творах Лесі Українки / Ан. Ніковський // Леся Українка. Вибрані твори. – К. : Час, 1927. – С. 3-29.
20. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму / Ярослав Поліщук. – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2002. – 391 с.
21. Резанов В. Леся Українка, сучасність і античність (До питання про літературні джерела творів Лесі Українки). З нагоди 15-річчя смерті письменниці. Драматична поема «Кассандра») / В. Резанов. – Ніжин, 1929. – 68 с.
22. Скупейко Л. Традиційний сюжет як стильова фігура у Лесі Українки / Лукаш Скупейко // Філологічні семінари. – К. : ВПЦ Київський університет, 2003. – Вип. 6. – С. 91-97.
23. Славинский М. Памяти Леси Украинки / М. Славинский // Вестник Европы. – 1913. – VIII. – С. 414-417.
24. Українка Л. До О. П. Косач (матері). 10 січня 1913 р. Хельван / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1977–1979. – Т. 12 : Листи. – 1979. – С. 426-429.
25. Українка Леся. Листи. До І. Я. Франка. 13/І 1903 / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – Т. 12 : Листи. – 1979. – С. 11–17.
26. Филипович П. Генеза драматичної поеми Лесі Українки «У пущі» // Павло Филипович. Літературознавчі студії. Компаративістика / Упоряд., авт. передмови і приміток В. Поліщук. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – С. 244-267.
27. Филипович П. Леся Українка // Нова громада. – 1923. – № –8. – С. 23-24.
28. Хоткевич Г. Літературні враження (за минулий рік) / Гнат Хоткевич // ЛНВ. – 1909. – Кн. 1-3. – С. 396-411.
29. Шаровольський І. Роберт Брюс, король шотландський / І Шаровольський // Леся Українка. Твори : у XII т. [за заг. ред. Б. Якубського]. – К. : Книгоспілка, 1927–1929. – Т. II : Поеми. – 1927. – С. 81–89.
30. Якубський Б. Творчий шлях Лесі Українки / Б. Якубський // Леся Українка. Твори: у XII т. – К. : Книгоспілка, 1927–1929. – Т. I. – 1927. – С. VII–LXXXIII.

Александрова Г. А., д. філол. н., ст. науч. сотр.,
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

**«ЭКЗОТИЗМ» ЛЕСИ УКРАЙНКИ В СТУДИЯХ 1910-1920-Х ГОДОВ:
ПРИБЛИЖЕНИЕ К ПРОБЛЕМАМ КОМПАРАТИВИСТИКИ**

Статья посвящена особенностям восприятия творчества Леси Украинки, в частности, явлению экзотизма. Анализируются взгляды литературоведов 1910-20-х годов, которые выявляли его причины, идейную и художественную ценность необычных для украинской литературы тем и сюжетов.

Ключевые слова: экзотизм, сюжет, тема, идея, мотив, проблема, культура.

Alexandrova G. A., doctor of philology, senior staff scientist
Kyiv National Shevchenko University

**«THE EXOTIZM» OF LESYA UKRAINKA'S STUDIES
IN 1910-1920 YEARS: PROXIMITY TO THE PROBLEMS OF
COMPARATIVE STUDIES**

The article deals with the peculiarities of the perception of creativity of Lesya Ukrainka, especially with the phenomena of exotizm. The views of linguists are analyzed, causes, ideological and artistic value unusual for Ukrainian literature themes and plots are founded.

Key words: exotizm, plot, theme, idea, motive, problem, culture.

УДК 821.161.2.091

Александрова М. О., учениця гімназії № 59
імені Олександра Бойченка, м. Київ

**ПОЕМА ЛЕСИ УКРАЇНКИ «РУСАЛКА»:
ЛІТЕРАТУРНІ ВПЛИВИ ТА ЗАПОЗИЧЕННЯ**

У статті простежуються зв'язки сюжету та образів поеми Лесі Українки «Русалка» з європейською та українською романтичною поезією XIX ст.: творами Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Міцкевича та ін. Наголошується, що літературні впливи не переважають у творі: в ньому синтезовано фольклорні літературні традиції.